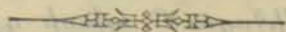


րակոյս նորանոր ուսումնասիրութիւններ լոյս կտեսնեն եզ-
նիկի գործի վրայ:

Ա. Արեղեան.

Բերլին.



ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԱԴԵՐ.

12. Սմբատ Շահազիզեան. — Մի քանի խօսք իմ ընթերցողներին, Մոսկուա, 1903. գինը 60 կոպ.
13. Բագրատ Այվազեան. — Սեւ յաղթանակ, Թիֆլիս, 1903. գինը 25 կ.
14. Тридцатилѣтіе спеціальныхъ классовъ Лазаревскаго Института Восточныхъ Языковъ. Москва, 1903. цѣна 1 р. 50 к.
15. Գ. Ղազարեան — Մեղուարուծութիւն, Վաղարշապատ, 1903. գինը 50 կ.
16. Լ. Ն. Տօլստոյ. — Աստուծո՞ւն թէ մամոնային, թարգմ. Մամբրէ վարդ. Վաղարշապատ, 1903. գինը 3 կ.
17. Ներսիսեան Հայոց Հոգեւոր դպրոցի 1901—1902 ուսումնա-
կան տարուայ տեղեկագիրը, Թիֆլիս, 1903:
18. Լ. Տօլստոյ. — Մարդուս շատ հոգ է հարկաւոր, թարգմ. Վրթանէս քահանայ Մովսիսեան. Վաղարշապատ, 1903. գինը 5 կոպ:
19. Մեծն Աղեֆսանդր, Պատմական հենոագրական տեսութիւն ուսուցչապետ Բենիամին Վիլլերի, Ռուսերէնից թարգմանեց Վրթանէս քահանայ Մարդարեան (Վաղարշապատ, 1903, 168 էջ, գինը 50 կ.): Ազգերի պատմութեան մէջ երեւացել են ար-
տասովոր ոյժի, հանճարի տէր մարդիկ որոնք աշխարհին սասա-
նեցրել իրենց մտքի ոյժով, իրենց գործած գործերով: Այդպիսի
անհատները վճռել են մի և երբեմն շատ ազգերի վիճակը,
ընդհանուր պատմութեան ընթացքի մէջ արմատական յեղա-
շրջումն, դաշազլուիս ստեղծել: Երկար դարեր արեւելքը իւր
ձեռնին ունէր քաղաքակրթութեան ջահը, Բաբելոն, Ասորիք,

Եզիպոս, Պարսկաստան, դոքա էին ազգերին օրէնքներ թելագործւում և, թէև փոքր Յունաստանը յաջողութեամբ վանելով պարսկական արշաւանքները, հին աշխարհի քաղաքակրթութեան կիզակէտը և նոր աշխարհի նախամայրը դարձաւ, ազգերի վեճակը մինչև չորրորդ դարու սկիզբը նախ քան Գրիստոս իրենց ձեռին պահեցին արևելքի աշխարհակալները: Սակայն չորրորդ դարու կիսում տեղի է ունենում մի արտասովոր աշխարհաստան երևոյթ, Յունաստանի հիւսիսում գտնուող մի աննշան և անյայտ երկրի երիտասարդ թագաւոր, Աղէքսանդր Մակեդոնացին հրապարակ է գալիս ընդմիշտ կռաւելու արևելքի ոյժը և եւրոպական թարմ և ուժեղ ազգերին իշխող դարձնելու արևելքի վրայ: Աղէքսանդրը ունէր իւր ժամանակի կատարելատիպ մարդու մեծագոյն բարեմասնութիւնները, նա անվեհէր քաջ էր, մտքով սուր և խիստ վճռողական. ամենալաւ զինւորականները մանկութեան օրից նրան պատրաստեցին զէնքի վարժութեան մէջ, իսկ հին աշխարհի ամենամեծ փիլիսոփան՝ Արիստոտէլը նրա հոգւոյ դաստիարակն էր: Աղէքսանդրը ծնուել էր՝ 356 թ. Ք. ա., 20 տարեկան հասակում իւր հօր դահը բարձրացաւ, 23 տարեկան (334 թ.) արշաւանք սկսեց Պարսից տէրութեան դէմ, միայն 35,000 զօրքի գլուխն անցած և մինչև 323 թուականը, երբ տեղի ունեցաւ նրա մահը, նա տիրել էր պարսկական լայնածաւալ տէրութեանը՝ Եզիպոսից սկսած մինչև Կովկասեան լեռները, Փոքր—Սիւրիայից սկսած մինչև համարեա թէ Զինաստանի սահմանները: Սակայն Աղէքսանդրին մեծացնողը, նրա արտասովոր յաջողութիւններին փայլ տուողը նրա վերաբերմունքն էր դէպի իւր հպատակները, նրա քաղաքակրթական մեծ ծրագիրները, որով նա ձգտում էր Եւրոպայի և Ասիայի քաղաքակրթութեան հասունացրած պտուղները միացնել, ընդհանրացնել իւր հպատակներին մէջ և այդպիսով սկզբնապատճառ եղաւ հելլէնականութեան նոր գիտութիւնների ծաղկման:

Ամբողջ դարեր Աղէքսանդրի անձնաւորութիւնն ու գործերը մարդկանց մտքի, երևակայութեան վրայ ահագին տպաւորութիւն են գործել, հատորներ են կաղմում նրա մասին թէ հնում թէ ներկայումս գրած և պատմած վէպերը, առասպելները, պատմութիւնները և ուսումնասիրութիւնները: Հայոց գրականութիւնը անմասն չէ այդ շարժման մէջ: Յիշենք Ստոյն—Կալլիսթենէսի թարգմանութիւնը և նրա առթիւ կատարուած ուսումնասիրութիւնները: Մեր առաջ գրուած գիրքը կարելի է ուսումնական գիրք կոչել, ի նկատի առնե-

լով, որ Աղէջուանդրի պատմութիւնը վերաբառաւորաւ է դիտ-
նականների ուսումնասիրութեանց արդիւնքների ճշգրիտ հե-
տեւորութեամբ, բայց միևնոյն ժամանակ ամբողջ գրութիւնը
կարդացւում է մեծ դիւրութեամբ և յարմար է ընթերցող մեծ
հասարակութեան համար: Բնագիրը գերմաներէն է, հայերէն
թարգմանութիւնը կատարուել է ռուսերէնից, բնականաբար
ոչ յօգուտ հայերէնի մաքրութեան: Լեզուի մէջ կան խորդու-
թիւններ, չհասկացուած մասեր, անունների անճշտութիւններ
(չեմուս թերակղզու փոխարէն միշտ գրւում է Գէմուս, ռուսե-
րէնի տառադարձութեամբ), սակայն նկատելի աննշան թերու-
թիւնները լիւրի ծածկւում են թէ նիւթի գեղեցկութեամբ և
թէ մանաւանդ պատմած դէպքերի վերին աստիճանի հետա-
քրքրութեամբ: Գիրքը հայր Վրթանէս քահանայի առաջին ե-
րախայրիքն է, նա այդ նուիրել է Ս. Եջմիածնին նրա 1600 ա-
մեակի առթիւ, լի երախտագիտութեամբ առ մայրն եկեղեցեաց
Հայոց, որոյ հովանու տակ սնուել և դաստիարակուել է:

20. Հ. Գելցեր, Համառօտութիւն Բիւզանդական կայսրների
պատմութեան, գերմաներէնից թարգմանեց Մեսրոպ վարդապետ
Տէր-Մովսէսեան (Վաղարշապատ, 1901 թ. 6+514 էջ, գինն է
1 ռ.): Այդ գիրքը մենք թարգմանեցինք բնագրի լոյս տեսած
տարին 1897 և մաս մաս տպագրում էինք Արարատի մէջ, մինչև
որ վերջինիս ծրագրի փոփոխութեամբ ստիպուած եղանք առա-
ջի երկու թերթից յետոյ յատուկ դրբով տպագրել: Յաճախ բա-
ցակայելով Եջմիածնից, հնաւորութիւն չենք ունեցել հեռանելու
նրա սրբազրութեան և միանգամայն մեզնից անկախ՝ կարողա-
ցանք լոյս հանել միայն այս տարի, թէև տպագրուած էր
1898 թ. և յատուկ անուանց ցանկը կազմուել էր 1900 թուին:

Գելցերի գրած Բիւզանդական կայսրների պատմութեան
համառօտութիւնը թարգմանելիս ի նկատի ենք ունեցել այն
մեծ առնչութիւնը որ նրա հետ ունի Հայոց պատմութիւնը և
գլխաւորապէս այն պատճառով որ այդ գիրքը մասամբ Հայոց
պատմութիւն է: Բիւզանդական պատմութիւնը դեռ լաւ չէ
ուսումնասիրուած, նիւթերը չափազանց շատ են իսկ յատուկ
նրանցով պարապողներ թիւը փոքր: Առ այժմ քանի դնում
ուսումնական հետազոտութեամբ աւելի և աւելի է պարզ-
ւում, որ Բիւզանդական կայսրութիւնը զուտ յունական ստեղ-
ծագործութիւն չէր, այլ բաժանուելով հռովմէական մեծ
կայսրութիւնից, տէրութեան արեւելեան սահմաններում արեւ-
ելեան ազգերի գործունէութեան մի նոր որդան դարձաւ:
Յոյներ, Սիրիացիներ, Հայեր, Իլլիրիացիներ, Սլաւոններ և Գեր-

մանացիներ ու ֆրանկներ հաւասար ոյժով և տարբեր յաջողութիւններով հրապարակ էին եկել մրցելու և ամենաընդունակին և յաջողակին էր վերապահուած յաղթութեան դափնին — Կայսերական թագն ու դահը: Հարց չկար թէ ինչ ազգութեան ու ծագման է պատկանում Կայսրը և այդ հանգամանքի շնորհիւ Բիւզանդական Կայսրերի հարստութեան ներկայացուցիչները պատկանում են ամենատարբեր ազգութիւնների:

Այդերի այդպիսի հաւասար մրցման մէջ հայերը առաջնակարգ, եթէ ոչ առաջին տեղ են բռնել: Է. Գելցերը ուրիշներին հետևողութեամբ Բիւզանդական Կայսրութեան ծաղկման ամենաբարձր շրջանը համարում է Հայկական հարստութեան ժամանակամիջոցը: Այդ պատմութիւնը խրատական է նաև այն կողմից, որ ներկայ ժամանակների ազգակերութեան վրա խարէն տեսնում ենք որ հին դարերում ասպարէզը վերադա-հուած էր լաւագոյնին:

21. «Հայ Աշուղներ — Յանկ», երեք օրինակ ուղարկուել է մեզ «Ազգագրական Հանդիսի» խմբագրութեան կողմից, որ ինչպէս նկատել էինք մեր վրոքրիկ գրախօսականում (էջ 352) չէր տուել բուն գրքի հրատարակութեան հետ: «Հայ Աշուղներ» գիրքը գնդները ստիպուած են յետին թուով ձեռք բերել նրա «ցանկը»:

22. «Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ մինչ ցարշահունի հարստութեան հաստատութիւնը» գրեց՝ Սկսնակ Բանասէր» (Պարիս, 1903 30 էջ, մի էջ տպագրական սխալ, արտատպութիւն «Բանասէր» հանդիսից): Վերնագրի մեծահնչիւն լինելը կարող է ընթերցողին շփոթել գրքոյկի ուսումնական նիւթի վերաբերմամբ, որը անկախ վերնագրից, Սկսնակ հեղինակի կողմից ներկայացնում է սիրուն ամփոփումն հայկական նախապատմական շրջանի մասին եւրոպացի մասնագէտների յայտնած կարծիքները: Այդ միտքը մենք խրախուսանքի արժանի ենք համարում այն աեռակէտից, որ առանց այդպիսի աշխատութիւնների զուտ մասնագիտական և գլխաւորապէս օտար լեզուներով գրուած ուսումնասիրութիւնները այլապէս անմատչելի կ'մնան ընթերցողների մեծամասնութեան: Աշխատութեան առաջի գլխում բացատրուած է հայ և արմենիա բառերի ծագումը և առաջ բերուած նրանց մասին եղած հաւանական կարծիքները, երկրորդում պատմուած է նախահայկեան, կամ խալդեան իշխողների դործերի համառօտութիւնը, իսկ վերջը նկարագրուած է նոյն շրջանի ներքին կեանքը, համեմատութեամբ հարեան հին ազգերի կենցաղին՝ Ասորեստանի, Մարաս-

տանի, Պարսկաստանի, որոնց քաղաքակրթութիւնը խոր հետքեր է թողել հին Հայաստանում: Հեղինակիս ջանքը եղել է անուշադիր չթողնել հայ անցեալի մասին գրող մասնագէտներէ ստաճները:

23. «Հայ որբերուն Բարիգի առեւանգումը, Հաւաքածոյ Որբանոցիս դէմ եղած յարձակմանց տեսութեան հոգմէ արուած պատասխաններու» (Լոնտոն, 1903, 40 էջ):

24. «Մամոնայի և Ենկարկունք, Որբավաճառ պատուելին և և ապիկար առաջնորդը, գրեց Միսաք Տէր Մէքայէլեան» (Բարիգ, 1903, 44 էջ, գինն է թուրքիա՝ 40 փարա, օտար երկիրներու համար, 50 սանթիմ): Երկու գրքոյկներն էլ նոյն նիւթին են վերաբերում, առաջինը Կ. Թումայեանի հրատարակածն է ի պաշտպանութիւն իւր գործողութեանց, երկրորդը ամբողջովին մեղադրանք է Պ. Թումայեանի դէմ: Այսպիսի դրուածքներ կարդալիս զարմանում էք, թէ որչափով ընդունակ են մարդիկ իրողութիւնները յեղաթիւրելու, իրենք իրենց գովելու և ուրիշներին պախարակելու և այդ բոլորը յանուն ճշմարտութեան, յանուն գաղափարական ձգտումների: Գրոյնքը միայն մի բան են մոռանում, թէ ընթերցողը ի՞նչ միջոցի պիտի դիմի այդքան իրքոտ դրուածքների միջից ճշմարտութիւնը երևան հանելու: Անուրանալի է արդար քննադատութեան մեծ օգուտը, բայց նոյնքան ակներև է երբ քննադատութեան տեղը բռնում են անձնական միտումներից առաջ եկած վայրակօսութիւնները: Որբերի խնդիրը վաղուց է հրապարակի վրայ դրուած, գրեցին Թումայեանի դէմ, նա պաշտպանուեց, մենք փորձեցինք հետեւել թեր և դէմ գոռածքներին, բայց այսօր էլ, երբ յօդուածներին փոխարինում են առանձին գրքոյկներ, խզի մտօք չենք կարող ասել, թէ խնդիրը մեզ համար պարզուել է:

16. «Սրբավայրեր, Տեղագրութիւն Վասպուրականի—Վանայ նահանգի գլխաւոր վանօրէից եկեղեցեաց և ուսումնարանաց, աշխատասիրեց Գէորգ Շերեմց» (Թիֆլիզ, 1902, 161 էջ, գինն է 40 կ.), մի կարևոր և օգտակար աշխատութիւն, եթէ կատարողը կարող և ձեռնհաս անձ լինէր և չբաւականարար իւր նկարագրած 76 սրբավայրերի մասին այնպիսի տեղեկութիւններ տալ, որոնք շատ քիչ կապ ունեն գրքի վերնագրի հետ: Նկարագրութիւնների մէջ չկան պատմական անցքերի յիշատակութիւն, եկեղեցիների և վանքերի վրայ գտնուող բազմաթիւ արձանագրութիւնները չեն շարժել հեղինակի հետաքրքրութիւնը, անյիշատակ են մնացել նաև վանքերում եղող ձեռագրերը: Գիրքը յիշողութեամբ է կազմուած, սահմանափակ

պատրաստութիւն տէր մի անձից, մինչդեռ, քանի որ Ալիշանը չի տուել «Վասպուրական» հատորը, ամեն քայլափոխում այդ պատմական մեծ նահանգի տեղեկագրի պահասութիւնը զգացւում է զօրեղ կերպով:

25. «Քաջբերունի, Հայկական սովորութիւններ» (արտատպուած Աղգագրական Հանդիսից) (Թիֆլիս, 1903, 128 էջ): Պ. Քաջբերունին մի ժամանակ Արարատի ամենաեռանդուն աշխատակիցն էր. դեռ պատենական հասակից յիշում եմ թէ ինչպիսի ոգևորութեամբ կարդում էի նրա պիւնները և ճանապարհորդական նկարագրութիւնները: Երկար ժամանակ է նա կարծես թողել էր գրական ասպարէզը, ինչպէս մեր աղքատիկ գրականութեան մէջ գործադներից շատերը: Յիշատակում աշխատութիւնը վկայում է, որ թերթիս հին բարեկամը նորից թիւնների ընթացքում իւր ժողոված հարուստ ժողովրդագրական նիւթերը և մաս մաս հրապարակ հանելու: Նիւթերը ժողովում են Երևանի, Թիֆլիզի, Բագուի նահանգներում և Կարսի վիճակում, հրատարակութիւնը կատարում է յայտնի ծրագրով և ինչպէս երևում է նիւթերի դասաւորութիւնից, մշակումը կատարուել է յստակ խնամքով: Նիւթերի մէջ առաջ գալիս են. Տօներ, ապա Ընթացական կեանք եւ Սովորութիւններ, Նանիկներ, Երեխայոց Ասեղներ, Հանելուկներ, Արագածապարիւն և ի վերջոյ Աղօթներ:

26. «Թլուս Դաւիթ. Ժողովրդական վէպ, գրի առաւ Ա. Աբեղեան» (արտատպուած Աղգագրական Հանդիսից) (Թիֆլիզ, 1902, 73 էջ, գինն է 30 կ.): Այս վէպի մէջ գրի է առնուած յայտնի վէպի մի նոր վարկանքը, որ պատմել է Մոկաց երկրի Աւինջ գիւղացի Յովակիմէնց Մանուկի սրգի, 60 տարեկան ծերունի Ղազարը: Գրքոյկին մէջ կայ մի երկրորդ պատմութեամբ «Սասնայ ծռեր» արարատեան բարբառով, որը պ. Աբեղեանը լսել և գրի է առել Էջմիածնում, Քանաքեռի մօտ գտնուող Դովրի գիւղացի Առաւածատուրէնց Մկրտչից, միայն թէ Մկրտչից ինքը վէպը լսել է իրենց գիւղը Տաճկահայաստանից գաղթած ծերունիներից: Ժողովողը իւր աշխատութիւնը նուիրել է «ի տէր հանգուցեալ Տ. Տ. Դէորդ Դ. մեծագործ Հայրապետին»:

27. «Շէնդ Ալբոմ գեղարուեստական, Փոստիկ Դնունի — Մարիմ» (Թիֆլիզ, 1903 թ. գինն է 1 ռ. 50 կ.): Պ. Դնունուսատիկ ալբոմը բաղկացած է տասը տախտակից, իւրաքանչիւր նկարը 18×24 ս. մեծութեամբ: Ալբոմի առաջի տեսքը, որ պիտի ունենայ շարունակութիւն, ներկայացնում է գլխա-

ւորապէս Անիի և շրջակայքի եկեղեցիներէ նկարները, թէ և մենք չիմացանք թէ ինչ ծրագրով են ի միասին հաւաքուած: Նկարներէ երեսին բարակ թուղթ է կպցրած և նրա վրայ հայերէն, ռուսերէն և ֆրանսերէն գրուած է նկարի անունը, մինչ մեր կարծիքով յարատեւութեան համար լաւ կլինէր բուն նկարի տակը տպել այդպիսի մակագրութիւնները, որպէս զի այդ թերթը պատռուելիս պատկերի անունը անյիշատակ չմնայ: Պ. Գնունու փորձը շատ յաջող կարելի է համարել, մինչև այսօր մենք չունինք մեր բաղմամբիւ հնութիւնների գնի կողմից գիւրամատչելի և գեղեցիկ հրատարակութիւնները, նոր ձեռնարկութիւնը խոստանում է երկու կողմից էլ մեզ միանգամայն բաւականացնել: Սրտանց ցանկանում ենք, որ Պ. Գնունու սկսուածքը յաջողութիւն գտնի, մանաւանդ եթէ նա կարողանայ իւր գործի մէջ որոշ պատմական—հնագիտական ծրագիր մտցնել:

Մեսրոպ վարդապետ.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Բուսական քաղաւորութեան հսկաները.—Եւրոպայի դարաւոր կաղնիներն ու լօբիները թէպէտ պատկառելի մեծութիւն և ծաւալ ունին, սակայն համեմատած Հիւսիսային Ամերիկայի անտառներում աճող ծառերի հետ շատ և շատ փոքր են երևում: Ընդհանրապէս Ամերիկայում բուսական թագաւորութեան տեսակներն արտասովոր զարգացման են հասել և դրա պատճառն այս աշխարհամասի հողի առանձին յատկութիւններն են: Յայտնի է, որ քաղաքակրթութիւնը եւրոպայում անհամեմատ շուտ է սկսուել, քան Հիւսիսային Ամերիկայում. ներկայումս եւրոպայում բոլոր մշակելի հողերը հերկոււմ են, ինչպէս և առաջ, հին պատմական ժամանակներում: Այսպիսով հազարաւոր տարիների ընթացքում վարուցանքի շնորհիւ եւրոպայի հողը սերնաւորար նիւթերից զրկուել է, հետեապէս և պտղաբերութիւնը